

CÂTEVA REFLECȚII PE MARGINEA UNEI SCRISORI DIN 1863

ION CERNAT

Reflections concerning a letter from 1863

(Abstract^{*})

Intrigued by the researchers' and historians' attitudes, complaining that they have not used in their work about Bishop Samuel Andrievici the document letter *To the Honored Parents and Beloved Brothers*, belonging to the high clergy from Bukovina, the author provides, for those interested, the text of the letter accompanied by a commentary. The Bishop explains his view about "monk state", the bishop's functions, properties and possessions of Church Fund, managed by the Austrian State. The points of view and the Bishop's position on Metropolitan Church Fund is current, considering the application of Suceava and Radauti Diocese of 192,000 ha of forest, which belonged to the Church Fund, nationalized in 1949 by the communist regime.

Keywords: Samuel Andrievici, Greek Oriental Church Fund of Bukovina, „monk state”, textbooks, Eugene Hacman.

Răspunsul la unele dintre frământările clerului din perioada imediat următoare obținerii deplinei autonomii a Bucovinei, în 1862, îl aflăm din scrisoarea preotului Samuil Andrievici, viitorul arhiepiscop al Cernăuților și mitropolit al Bucovinei și Dalmației între anii 1880 și 1895, adresat „onoraților părinți și iubiților frați”, elitei preoțești, care, în noile condiții politice, ar fi vrut să joace un rol mai însemnat în viața religioasă și culturală a țării, numită oficial Ducatul Bucovina, despre care credeau, după înscrisurile imperiale de autorizare și întărire, că va fi o țară românească, a românilor.

Manuscrisul scrisorii în discuție se află la Biblioteca Casei Memoriale „Simeon Florea Marian” din Suceava și, spre surprinderea cititorului și cercetătorului, i s-a dat ca foaie de titlu și de identificare numele de *Manuscris, Epistolă din Cernăuți la 14/26 aprilie 1863 scrisă de Mitropolitul Silvestru*

* Traducere: Ana-Gabriela Drahta.

*Morariu în preajma devenirii ca mitropolit. Program de viitor, 6 file, 1863*¹. Surprinderea vine din înscrierea demnității de mitropolit al Bucovinei și a prenumelui Silvestru, primit când preotul de la Ceahor, Samuil Andrievici s-a integrat „statului călugăresc” la Mănăstirea Dragomirna, în 1874, lângă numele Morariu, în locul „poreclei” leșești Andrievici, ambele însușite la date diferite și care nu au nimic comun cu anul 1863, decât, poate, dorința și intenția.

Între anul scrisorii, 1863, și anul ridicării la înalta demnitate de mitropolit, 1880, sunt nu mai puțin de 17 ani, tot atâția, fie-ne îngăduită comparația, cât a așteptat și s-a pregătit Ștefan cel Mare și Sfânt pentru a declanșa războiul antiotoman. Până să ajungă în fruntea bisericii din Bucovina, preotul Samuil Andrievici a trebuit să plătească tributul așteptării active și înțelepte.

Pentru a risipi unele nelămuriri și neînțelegeri în legătură cu numele și demnitățile legate de personalitatea mitropolitului Silvestru, se cuvine să arătăm că de la naștere, la 28 noiembrie 1818, în Mitocul Dragomirnei, și până în anul 1871, a purtat numele lui de botez, Samuil, și pe cel de familie, Andrievici, despre care se zice că i l-ar fi dat directorul german al Școlii Normale din Suceava (o școală elementară, de patru ani, cu predare în limba germană)², Franz Theil, „ucigătorul de spirit românesc”³. Facem precizarea că, în documentele păstrate în arhiva bisericii parohiale din Mitocul Dragomirnei, aflăm despre preotul Gheorghe Andrievici, nu Andrei, nici Morariu, tatăl viitorului mitropolit, de unde se vede că „schimonosirea” numelor românești începuse cu ceva timp înainte⁴. Dintr-o însemnare a lui Leca Morariu pe un „caiet de cursuri al celui dintâi Morariu școlit, adică al lui Gheorghe Morariu, tatăl mitropolitului Silvestru, primit de la tătuca (preotul Constantin Morariu, n. a. – l. C.) în 5 XI 1921”, descoperim că acel „caiet” este o *Pastoralnică bogoslovie este spre învățatura a lui Gherghii Andrievici, cleric din al 3-lea, clasa pe cursul de iarnă 1815, calendar vechi, Cernoviți*⁵.

Procesul de slavizare-sârbizare, rutenizare, polonizare a numelor românești din Bucovina a început după ocuparea nord-vestului Moldovei de către Imperiul Habsburgic. Noua stăpânire a subordonat biserica ortodoxă din Bucovina Mitropoliei sârbești din Karlovitz și a adus un episcop sârb, Daniil Vlahovici,

¹ Elena Lazarovici ne-a pus la dispoziție o copie a manuscrisului, în anul 2005, după care am primit și transcrierea cu alfabet latin, pe care am comparat-o cu transcrierea făcută de noi. Nu toate cuvintele au fost înțelese și transcrise corect, lăsând loc liber, însemnat cu puncte de suspensie sau marcând cuvântul neînțeles cu un semn al întrebării. Nu am găsit manuscrisul transcris și analizat de cercetători și istorici, deși nu este exclus ca până acum s-o fi realizat cineva.

² Constantin Morariu, *Cursul vieții mele. Memorii*, Ediție îngrijită, prefață, microbiografii, glosar și note: prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, Suceava, Editura Hurmuzachi, Colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (5), 1998, p. 14–15.

³ *Ibidem*.

⁴ Ion Cernat, Elena Lazarovici, *Mitocul Dragomirnei, satul de lângă „Cordun”*, Botoșani, Editura Axa, 2006, p. 291.

⁵ Olimpia Mitric, *Cartea românească manuscrisă din nordul Moldovei*, București, Editura Athos, 1998, p. 170–171.

despre care se spune că era „un român sârbit și renegat” de la care începe sârbizarea numelor românești, adăugându-se la sfârșit un „-ici”, apoi „-ski”, un „-uc”, un „-iec”, proces care a continuat, pe furiș, chiar după obținerea deplinei autonomii a Ducatului Bucovina⁶. Nu știm, cu siguranță, cât a fost impunere și cât a fost „maimuțareală” și modă acceptată de români în modificarea numelor.

În anul 1871, preotul Samuil Andrievici se adresează Guvernului Țării de la Cernăuți cu solicitarea de a i se reda vechiul nume, Morariu, ceea ce i se aprobă cu Decretul nr. 1751, din 10 mai 1871 și, pentru o perioadă scurtă, 1871–1874, folosește prenumele Samuil și numele Morariu. Călugarindu-se, în 1874, în locul prenumelui de mirean, Samuil, își ia (i se dă!) numele de Silvestru și își continuă ascensiunea pe treptele demnităților cu numele de Silvestru Morariu, dar, pentru a se deosebi de alți membri ai familiei Morărenilor, i s-a păstrat, ca mitropolit, și supranumele de Andrievici⁷.

Revenind la scrisoarea-răspuns adresată celor care sprijineau ascensiunea preotului de la Ceahor pe treptele demnităților, vom observa că, din punct de vedere al grafiei, este folosit un alfabet de tranziție – litere chirilice și latine, despre care episcopul Eugen Hacman spunea că sunt „papistășe și daco-romane”. Alfabetul latin fusese introdus în Transilvania de către reprezentanții Școlii Ardelene, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, iar în Principatele Unite de către domnitorul Alexandru Ioan Cuza, începând cu anul 1860, deși a continuat, în administrație, folosirea unui alfabet mixt. În Bucovina, alfabetul latin a fost introdus în 1869, când s-a dat și o mai nouă legislație privind învățământul (etatizarea învățământului), apoi, începând cu 1881, s-a introdus ortografia Academiei Române⁸.

În ce privește caracteristicile limbii române folosite în scrisoare, menționăm că fluentă și stilul suferă din cauza unor arhaisme datorate cuvintelor derivate cu sufixul „-ciune” și a unor construcții lingvistice care au luat naștere ca urmare a evoluției separate a limbii române vorbite și scrise din Bucovina: *gural* (din gură), *scrisual* (în, din scris), *orisonul* (orizontul), *abnegăciune* (abnegație), *dupre* (după), *pre* (pe), *stadiea* (stadiu), *îndărăpt* (îndărăt), *streodenarie* (extraordinar), *puseciune* (putere, posibilitate), *otar* (hotar), *punt* (punct), *den* (din), *fundului* (fondului), *estinție* (stingere, desființare), *zace* (cu sensul de este), *lumean* (cler de parohie), *persunal* (personal), *ocupăciuni* (ocupații), *datorințe* (îndatoriri, obligații), *declărăciune* (declarație), *pusăciune* (poziție, funcție), *convorbînță* (convorbire), *îndigetat* (îndreptătit) etc. De asemenea, în scriere nu se putea face abstracție de

⁶ Mihai Iacobescu, *30 de zile în Siberia căutând arhivele Bucovinei*, Iași, Editura Junimea, 2003, p. 249–251. Vezi și *Slavizarea numelor la popor*, în „Revista politică”, Suceava, anul V, nr. 1, 15 mai 1887, p. 2.

⁷ Despre neamul Morărenilor din Mitocu Dragomirnei vezi Ion Cernat, Elena Lazarovici, *op. cit.*, p. 566–574.

⁸ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas. Colectia „Historia maeistra vitae” 1991. n. 200.

curentul latinizant și nici de influența germană: *uă* (o), *viă* (să vină), folosirea literei „k” în loc de „c” românesc pentru *kler* – cler și folosirea lui *spețial* în loc de *special*, dar, cu siguranță, mai mult din grabă, cât și din folosirea curentă a limbii germane în comunicarea vorbită și scrisă. Cu mijloacele limbii de atunci, de acum 150 de ani, părintele-cărturar Samuil Andrievici exprima armonios ideile, fraza este amplă, sprintenă, gândul este dus până la capăt, nelăsând loc de îndoială sau ambiguități. În mod indirect, aflăm ideile și frământările elitei preotești, reflectate în scrisoarea-răspuns a celui considerat mentorul și portdrapelul clerului întreg, de mănăstire și parohie, fiind de natură să sugereze o abordare mai îndrăzneță spre zidire de cuget românesc.

Din scrisoarea de răspuns aflăm poziția viitorului mitropolit față de două chestiuni care au stat permanent în atenția clerului din Bucovina: prima se referă la „statul” călugăresc, la importanța menținerii vieții de mănăstire și a doua se referă la Fondul Bisericesc, chestiune care n-a încetat nici până acum de a fi actuală și de interes pentru întreaga societate românească. Aceste două chestiuni, în legătură de determinare, au, în scrisoare, arii de cuprindere inegale; problema „statului” călugăresc ocupă un spațiu mai larg, într-o abordare cu multiple fațete, justificată prin aceea că Samuil Andrievici intenționa să se călugărească, după ce, cu zece ani înainte, rămăsese văduv. Este dezvăluit „orizontul ideilor mele despre cestiunea mănăstirilor și îndemnul den carele m-am decis a trece din sfera clerului seculariu în cea a clerului regulariu”, prilej de lansare într-un amplu monolog despre importanța călugăriei, în care vede „un eroism moral”.

Modul în care părintele de la Ceahor prezintă importanța călugăriei pentru viața moral-religioasă a poporului este, desigur, unul ideal-romantic, venind în totală contradicție cu ce s-a spus de către guvernatorul militar von Splény, boierul luminat Vasile Balș și Ion Budai-Deleanu, român ardelean, înalt funcționar pe lângă guvernul de la Lemberg (Liov), în legătură cu aprecierile, deloc măgulitoare, la adresa călugărilor și a întregii societăți românești din Bucovina⁹. În legătură cu situația clerului din Bucovina, transformat într-o funcționărimă în cadrul aparatului birocratic al stăpânirii habsburgice, trebuie arătat că, sub raportul pregătirii și cunoștințelor, situația s-a schimbat radical, și se poate aprecia că s-a schimbat în bine. De când s-a deschis, începând cu anul 1827, Școala Teologică de la Cernăuți și Seminarul Teologic, în 1828, sub păstoria episcopului Isaia Baloșescu și de când se hotărâse de către fostul episcop Daniil Vlahovici că pot deveni preoți doar absolvenții Gimnaziului german, deschis la Cernăuți, în 1808, putem vorbi de

⁹ *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, Ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici; Prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, Colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (2), 1998, p. 55–57. Vezi și [Balthasar Hacquet], *Bucovina în prima descriere fizico-politică. Călătorie în Carpații Dacici (1788–1789)*, Ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici; Prefață de D. Vatamaniuc, Rădăuți, Editura „Septentrion”, Colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (7), p. 41–47.

preoți pregătiți pentru Bucovina, din rândul cărora se va evidenția o elită, angajată în ridicarea culturală a românilor. Preotul Samuil Andrievici parcursese toate treptele devenirii ca preot și, timp de douăzeci de ani, a fost preot și luminător al satului Ceahor, unde a continuat să-și desăvârșească personalitatea, impunându-se printr-o temeinică pregătire teologică și pedagogică, de la care clerul și societatea românească din Bucovina aștepta o ieșire din situația de stagnare spre propășire națională. Activ și temerar, îl aflăm în focul luptei pentru controlul Consistoriului românesc asupra școlilor, de care răspundea ca protopop de Cernăuți, colaborează la „Calendarul pentru Bucovina” și este chemat de episcopul Eugen Hacman să facă parte din comisia pentru îndreptarea cărților românești. Fiind de mare trebuință manualele pentru școlile românești, Samuil Andrievici se angajează benevol la o muncă grea, de redactare a manualelor pentru clasele primare, care au circulat și în alte părți ale pământului românesc și, pe drept, i s-a spus „părintele literaturii didactice românești”¹⁰.

Până la data redactării scrisorii (1863), Samuil Andrievici se nevoise să redacteze și să publice următoarele manuale pentru școalele poporane românești: *Carte de cetire sau legendariu românesc pentru a IV-a clasă a școalelor poporene*, Viena, 1856; *Metodica calculăciunii în cifre*, Viena, 1858; *Metoda calculăciunii în cap*, Viena, 1860. În domeniul teologiei a scris pentru învățătura preoților și a poporenilor alte cărți de învățătură, dintre care amintim: *Preotul față cu parohienii în ziua de Paște*, în „Calendar pentru Bucovina”, 1846; *Apologia pentru eparhia din Bucovina*, 1848; *Cuvântare spre mângâierea și îmbărbătarea norodului certat prin secetă, lăcustă, război și holeră*, 1848; *Posturile Bisericii Ortodoxe*, în „Calendar pentru ducatul Bucovina pe anul 1859”; *Liturgică*, Cernăuți, 1860; *Cuvântări bisericești pe toate duminicile*, Cernăuți, 1860; *Învățătură ortodoxă din religione. A. Dogmatica generală*, Viena, 1862.

În coloanele ziarului „Timpul”, care apărea la București, Mihai Eminescu (care fusese un timp revizor școlar) aprecia că pentru o bună perioadă de timp „toate cărțile învățământului primar, de la abecedar începând, scrise conform științei pedagogice, se datorau preotului de mir Silvestru Andrievici-Morariu”¹¹.

Către acest „stâlp și speranță a bisericii”¹² își îndreptau atenția clericii și intelectualitatea românească din Bucovina, voind să-l abată de la gândul călugăriei, considerând, din punctul lor de vedere, pentru obiectivele imediate, că este mult mai necesar ca personalitate în jurul căreia să se polarizeze energiile creatoare ale

¹⁰ Gheorghe Giurcă, *Mitropolitul Silvestru, întemeietorul literaturii didactice românești*, în „Glasul Bucovinei”. Revista trimestrială de istorie și cultură, Cernăuți–București, anul VI, nr. 1 (21), 1999, p. 92–96.

¹¹ Apud Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 321–322. Vezi și Mihai Eminescu, *La Bucovina*, Cuvânt-înainte de Dimitrie Vatamaniuc, Selecție și ordonare a textelor, notă asupra ediției și postfață de Nicolae Cârlan, Suceava, Editura „Hurmuzachi”, 1996, p. 110–111.

¹² I. G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradițiune și istorie. Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, Societatea Tipografică Bucovineană. 1899. n. 254.

românilor, deoarece „fără steag de cultură un popor e o gloată, nu o oaste”, după cum, cu îndreptățire, spunea N. Iorga. Când, în 1862, a fost chemat să lucreze la Consistoriu, părintele Samuil Andrievici era o personalitate marcantă, recunoscută, a vieții cultural-religioase românești din Bucovina, remarcat pentru cultura sa cuprinzătoare și pentru purtarea morală ireproșabilă, desprins parcă din vechile icoane. Gândurile care-l stăpâneau l-au determinat, după o matură chibzuință „a trece din sfera clerului de păstorie în cea a clerului mănăstiresc și am și dat în scris declărațiunea mea în direpciunea aceasta”¹³. Declarația i-a fost primită de episcopul Eugen Hacman, dar s-au opus membrii senatului consistorial, preoții ținutului, neamurile [Constantin Morariu-Andrievici, profesorul (1839–1875), precum și „iubiții frați”]. Tocmai atunci, în aprilie 1863, i se încredințase postul de protopop al Cernăuților și pe cel de paroh la biserica catedrală, ceea ce „este pe de o parte frumos, însă pe de altă parte foarte greu, dacă voind a împlini toate datormițele, precum se cuvine. Ca protopop și paroh ar trebui să țin o casă deschisă, ar fi plăcut și ușor, dacă ar trăi scumpa mea soție”¹⁴. Înclină, totuși, spre a primi, așa cum s-a și întâmplat, ca nu cumva să fie ales protopop și preot la catedrală cineva fără chemare și har.

Intenția „onoraților părinți” era, se ghicește din răspunsul prevenitor, de a-l opune pe Samuil Andrievici lui Eugen Hacman, care era contestat cu vehemență, pentru că nu corespundea părerilor și ideilor clerului românesc din Bucovina în legătură cu practicile folosite în conducerea eparhiei. Cum s-a întâmplat și se întâmplă de când e lumea lume și de când doar unii îndeplinesc funcții, lui Eugen Hacman contemporanii lui nu i-au văzut decât defectele, acțiunile și părțile negative, care sunt destule, refuzându-i-se recunoașterea aspectelor pozitive din activitatea lui ca episcop și apoi mitropolit al Bucovinei. Era și greu de iertat atitudinea lui ca părtinitoare față de biserica ucraineană, față de folosirea alfabetului latin și, îndeosebi, poziția lui greșită în legătură cu unirea bisericii din Bucovina cu cea din Transilvania¹⁵.

Samuil Andrievici era mai realist decât toți gălăgioșii contestatari și își dădea seama că episcopul Eugen Hacman nu putea fi dat la o parte din două motive: în primul rând era susținut, lucru principal, de cercurile politice imperiale și, în al doilea rând, făcuse și obținuse multe pentru biserica și societatea românească. Eugen Hacman era bine prins în structurile politico-administrative, religioase și culturale, se putea oricând prevala de temeinica lui pregătire, recunoscută de preotul de la Ceahor, și nu se putea pune problema a fi înlocuit din incompetență, purtare rea sau administrare defectuoasă.

Dacă, prin călugărire, Samuil Andrievici urmărea, în forul lui interior, și nu poate fi condamnat pentru aceasta, să acceadă la funcția de episcop, a știut să-și

¹³ Scrisoarea răspuns a lui Samuil Andrievici, intitulată *Onoraților părinți și iubiților frați*, copie după manuscrisul original la Biblioteca Casei Memoriale „Simion Florea Marian”, din Suceava.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 300–306.

stăpânească orice pomire spre măririi și, așteptând răbdător, a urcat treaptă cu treaptă ierarhiile bisericești, beneficiind de aprecierea aceluiași cercuri politice influente și cu putere de decizie. Colaborarea dintre cei doi clerici, Eugen Hacman și Simion Andrievicei, în deplină înțelegere și în interesul întregului cler, s-a realizat în legătură cu sporirea consistentă a lefurilor clerului ortodox, cerându-se tratament egal cu preoții cultului catolic.

Încă de la 1848, în cadrul Revoluției, clerul ortodox, organizat în Comitetul Duhovnicesc, și-a manifestat dezaprobarea față de modul în care stăpânirea a aprobat ca veniturile preoților să fie completate din prestații și dări din partea enoriașilor: două zile de robotă pe an de fiecare familie, pe sesia parohială, a cărei răscumpărare în bani alcătuia darea numită mariaje, taxa pentru epitrahil (o țeșătură brodată cu fir de aur, purtată de preoți la slujbă, numită stolar), dări care au fost percepute până în 1864, când, în sfârșit, au fost desființate prin lege. Anularea acestei impuneri de esență feudală nu ar fi putut fi realizată dacă nu s-ar fi aprobat creșterea veniturilor preoților, clerului în general, prin elaborarea, în 29 februarie 1861, a documentului intitulat *Dorințele dreptcredinciosului cler din Bucovina*, la idea lui Eugen Hacman. Tocmai Samuil Andrievicei a fost ales ca, împreună cu o delegație de preoți, să prezinte la Viena, în 1862, în fața împăratului, dorințele clerului român din Bucovina¹⁶.

Problema creșterii veniturilor clerului ortodox, „prin reglarea sistematică a salariilor”, i-a stat în atenție și când a fost înaintat la înalta demnitate de Mitropolit al Bucovinei și Dalmației. Într-un *Circulariu* adresat „venerabilului cler de păstorie din eparhia Bucovinei”, se angaja să mijlocească la „instanțele mai înalte” îmbunătățirea stării materiale a clerului de păstorie, motivând că preoții trebuie scutiți de grijile materiale pentru a-și îndeplini sarcinile, să-și poată procura cărți și să-și poată educa bine copiii¹⁷.

Apărând clerul de grijile materiale, a știut, totodată, să adreseze cuvinte de îmbărbătare, de credință în puterile proprii celor tineri: „Nu te sfi, învață-te a te sui trepte, năzuiește, băiete, tot înainte, dar prin silință și activitate”¹⁸.

Câtă deschidere avea spre înțelegerea hățișurilor întunecate ale sufletului omenesc, se vedește cu prisosință din atitudinea sa față de prezența preoților și studenților teologi la teatru. Nu poza pentru posteritate îl determina pe mitropolitul Silvestru să stea în picioare, la teatru, dacă se juca o piesă de Vasile Alecsandri, ci înalta misiune de apărare a conștiinței naționale, în condițiile în care colabora cu autoritățile, din obligațiile funcției și din dorința de a obține cât mai mult pentru nația română.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*. Pentru problema în discuție vezi și Dumitru Valenciuc, *Ierarhii Bucovinei*, Suceava, Grupul Editorial Mușatinii – Bucovina Viitoare, 2001 și Mitropolit Silvestru Morariu-Andrievicei, *În apărarea bisericii strămoșești*, Ediție îngrijită de Ioan-Paul Valenciuc, Câmpulung [Moldovenesc], [Fundatia Culturală] Biblioteca „Miorița”, 2007.

¹⁸ *Ibidem*.

Acesta era omul providențial, prin intermediul căruia se săvârșea lucrarea lui Dumnezeu asupra oamenilor, așteptat prea degrabă să ocupe scaunul mitropolitan. Dacă la sfatul multora a ocolit încă 10 ani călugărirea, nu-i mai puțin adevărat că vedea în aceasta o jertfă, un sacrificiu asumat conștient, de a sluji tuturor, neștiut și nevăzut, așa cum văzuse și învățase de la părintele său, ieromonahul Gherasim de la Mănăstirea Dragomirna, unde-i va urma, începând cu anul 1874, ca arhimandrit.

Evident, în scrisoarea de răspuns, preotul Samuil Andrievici prezintă „statul călugăresc”, călugării și viața de mănăstire așa cum ar fi trebuit să fie: atragerea poporului întreg, nația română de pretutindeni, la slujbele și procesiunile organizate la bisericile mănăstirilor, călugări harnici în credință și învățați, cu o cultură avansată, capabilă să răspundă provocărilor „raționalismului, protestantismului și catolicismului”, în speranța de a atrage preoții văduvi – *Regulamentul duhovnicesc* (1786) interzicea recăsătorirea preoților rămași văduvi – la viața de obște, în mănăstirile rămase deschise, Putna, Sucevița și Dragomirna¹⁹. Precizarea făcută în scrisoare că „dacă vrem să avem episcopi buni, trebuie să avem călugări buni”, aruncă o rază de lumină asupra „programului”, intențiilor și perspectivelor urmărite de Samuil Andrievici, privitor la „venitoriul meu”.

Frământările clerului – elita preotească – erau determinate și de soarta celor trei mănăstiri rămase, după desființarea celor douăzeci și două de mănăstiri și schituri, averile lor fiind trecute în administrarea statului, deoarece, aflăm din scrisoare, că statul austriac intenționa să le desființeze și pe ultimele trei rămase cu câte 25 de călugări.

În legătură cu apărarea și păstrarea în eparhia Bucovinei a celor trei mănăstiri rămase, preotul Samuil Andrievici face următoarea precizare: „Părerea mea de mai nainte o repetesc și acum adică: că zace în interesul nostru a susținea mănăstirile și a deștepta uă călugărime cultă și învăpăiată pentru cauzele bisericii [...]. În uă convorbînță cu mine den anul 1850, au recunoscut și episcopul Andrei Șaguna necesitatea unei călugărime bune pentru biserică, tânguindu-se că nu-i e dat a avea în diecesa sa măcar uă mănăstire și tot uă dată fericindu-ne pe noi că avem tocmai trii”²⁰.

Poziția istoricilor, oamenilor politici și a fețelor bisericești față de Fondul Bisericesc, creat oficial la 19 iunie 1783, a fost diferită în timp. Unii, considerând că bunurile fostelor mănăstiri și schituri au fost doar administrate de stat, fără să fi încetat dreptul de proprietar al mănăstirilor (Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților), cer cu insistență să fie retrocedate, dacă nu toate bunurile fostului Fond Bisericesc, măcar 192 000 ha de pădure. Alții, dimpotrivă, nu recunosc dreptul de proprietate al Arhiepiscopiei asupra fostelor averi mănăstirești, considerând că actul din 1783 a

¹⁹ Vezi Ion Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2003, p. 135; Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. 1 (1774–1862). *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 193 și urm.

²⁰ Scrisoarea răspuns a lui Samuil Andrievici. *op. cit.*

fost o secularizare. Interesează mai puțin pozițiile și părerile prezente asupra Fondului Bisericesc, din moment ce avem exprimată, prin scrisoarea de răspuns, care face obiectul acestor considerații, poziția celui mai autoritar cleric român din Bucovina, viitorul mitropolit Silvestru Morariu-Andrievici, cu mult timp înainte de a se fi consacrat mai multe lucrări, în mod dezinteresat, mai puține, interesate, mai multe, acestei probleme.

Din poziția de protopop de Cernăuți, problema Fondului Bisericesc era văzută de Samuil Andrievici din două unghiuri – o problemă cu două fațete: „În puterea dreptului privat și anume pe fundământul unor urice formale, sunt mănăstirile den Bucovina proprietarii moșiilor, de care, pe cale politică, se înființă în 1786 Fundul Religionariu și că, fiindcă prin acel act politic nu au apus dreptul de proprietar al mănăstirilor, pentru aceea sunt ele, împreună cu Episcopia, substituți de proprietari ai Fundului Religionariu. Cauza Fundului Religionariu este una den cele mai de interes pentru dieceză și deoarece diecesa încă nu s-au făcut pe calea dreptului privat sau cel puțin prin o lege politico-eclesastică formală proprietarul Fundului Religionariu, pentru aceea zace în interesul bisericesc al diecesei a susține mănăstirile, deși ar fi estinția (stingerea, n. a. – I. C.) lor cu totul de prisos, căci desființându-se și aceste rămase [...] ce soartă ar mai putea ajunge în venitoriu dreptul de proprietate a Fundului Religionariu”²¹. Nu numai că acele urice au un caracter formal, dar unele dintre ele sunt falsuri. Un asemenea act fals este cel datat 14 aprilie 1411, dat din Suceava, atribuit lui Alexandru cel Bun. Este adevărat că Alexandru cel Bun a dăruit Mănăstirii Moldovița, ctitoria sa, prin actul de danie din 18 noiembrie 1409, veniturile vămii de la vărsarea râului Moldovița în Moldova, însă în actul din 1411, care întărește dania din 1409, apare un text adăugat ulterior prin care „hotarul acesta sat, care este mai jos de satul Câmpulung (este vorba de satul Vama, n. a. – I. C.)” este „dăruit” Mănăstirii Moldovița. Istoricul slavist Ion Bogdan a demonstrat falsul (o vamă nu avea hotare!) din secolul al XVI-lea²². Nici caracterul formal al uricelor, nici falsurile, nici judecățile strâmbe pentru hotare nu au fost contestate de nimeni, mănăstirile și schiturile rămânând stăpâne (cele din Bucovina Habsburgică) pe o avere care numai cu mare greutate a putut fi înregistrată de autoritățile habsburgice.

Considerând că, în cazul în care ar fi egumen într-o mănăstire, nu va renunța la a sprijini clerul, se precizează, spre buna înțelegere a „iubiților frați”: „voi căuta a mă face de folos pentru întreaga eparhie și anume pentru soarta clerului de păstorie în un modu care numai ca igumen poate să-mi fie conces. Aicea ating numai cauza Fundului Religionariu, pe care a început a o vântura în multe chipuri și de s-ar isbuti, precum ar fi de dorit, a face bisericile parohiale pe calea unei legi fundate pe dreptul privat împreună cu episcopia și cu mănăstirile proprietare a

²¹ *Ibidem*.

²² Ion Cernat, Elena Lazarovici, *600 de ani de istorie ai satului Vama (Studii și schițe monografice)*, Ediția a II-a revăzută și adăugită. Iasi. Editura PIM. 2009. p. 51. 81.

Fondului Religioniariu, atunci s-ar face cea mai mare bunătate pentru clerul de păstorie și pentru diecesă²³.

Se înțelege că protopopul de Cernăuți ar fi avut ca din poziția de egumen de mănăstire (a ajuns arhimandrit de Dragomirna după 1874) să se fi luptat nu numai pentru păstrarea celor trei mănăstiri, ci și pentru „retrocedarea” bunurilor și averilor mănăstirești printr-o lege fundamentată pe dreptul privat. De atunci, din 1863, și până în prezent, problema retrocedării Fondului Bisericesc nu a încetat să se pună cu mai mare sau mai mică intensitate, fiecare dintre cele două tabere aducând argumente de ordin canonic, juridic, administrativ și politic.

Nu avem niciun suport, de niciun fel, de a specula în direcția intenției protopopului de Cernăuți de a fi urmărit, încă din 1863, scaunul de episcop, transformat de Eugen Hacman în scaun mitropolitan, dar se poate afirma că, după intrarea în mănăstire, în 1874, devenise un pretendent credibil și așteptat la cea mai înaltă demnitate canonică în Bucovina. După ce, în 1877, este numit de împărat arhimandrit de scaun, a urmat, în 1880, și pasul cel mare: arhiepiscop și mitropolit al Bucovinei și Dalmației. Românimea întregă a avut parte de o personalitate cuprinzătoare, cutezătoare ca un apostol și smerită ca un ascet din pustie, iubitor de oameni și făcător de bine, fără prihană și fără de odihnă pentru neamul său obidit.

ANEXĂ

Onorațiilor Părinți și iubiților frați,

Epistola frățiilor voastre în care-m dezvăluți den mai multe temeieri de a intra în statul călugăresc, primind-o, o am citit cu toată atențiunea și încredințându-mă din diresul ei duple buna-voință, sânceritatea și amoarea frățească cătră mine, vă mulțumesc din toată inima pentru interesul cel viu, de carele sunteți însuflețiți în privința venitoriului meu, descoperindu-se tot uă [o] dată cu deasemene sânceritate orisonul ideilor mele despre cestiunea mănăstirilor și îndemnul den carele m-am decis a trece den sfera clerului seculariu în cea a clerului regulariu.

Călugărirea dupue ide[e]a sa au fost și este în ochii mei un eroism moral, carele se cărpăterisează prin uă abnegațiune de sâne, adică prin uă biruință a animărității omenesci. „Cela ce vrea să viă duple mine, să se lepede de sâne și, luând crucea sa, să urmeze mie”, zice însuși Isus, marele irou al mântuینței carele, abnegându-se până la moarte și făcând cea mai eclatantă biruință a omului moral preste omul animariu, au fost în faptă și cel dintâi călugăr al creștinătății și un ideal viu de adevărată călugărie. A se învinge și a se stăpâni pre sâne este duple judecata minții și duple graiurile scripturei un suis mai înalt în stadia culturei și a

²³ Vezi Aron Pumnul, *Privire repede peste moșiile mănăstirești din care s-a format mărșul Fond Religionar*, Cernăuți Eckhardt. 1865

deplinătății morale și tot cela ce au devenit până la acest suiş, cătră muntele Sionului ceresc, nu este străinu de ceata călugăriei, carea este uă formă bisericească a eroismului moral.

Dupre cum este călugăria dupre ide[e]a sa uă dedicăciune a vieții cei dupre trup în folosul vieții morale, așa este ea pe alta parte o jertvire a personalității morale în folosul binelui public al bisericii și prin ea al omenimei, căci călugărul ori și când și ori și unde-l cheamă interesul cel public al bisericii, să fiă gata a sta la luptă cu sabia cuvântului și cu puterea suferințelor în contra celor ce atacă cauzele cele mântuitoare ale creștinătății. Pe când preotul lumeanu, neputând dezice suferințelor familiare ca soțu, părinte și neam, este la întreprinse streondinarie, îndoit cu inima, un lucru, carele nu i se poate imputa, pleacă călugărul cu aratrul, pe care a pus mâna, fără de a mai căuta îndărăpt, și de-l întâmpină greutăți, atare dușimane, urgisiri și înseși suferințele morții, stă cu bărbăție la lupta în spiritul creștinătății, fiind gata a depune și viața pentru cauza bisericii. În cazuri de boale epidemice, precum au adevérit părintele meu Gherasim pe timpul holerei în Suceava; în cazuri de bătălie și de răscoală, precum s-au arătat în Ungaria de-a rândul igumenii mănăstirilor; în cazuri când se atacă libertatea bisericii, precum s-au purtat călugăria Grecei și a Rusiei; în aceste și de asemenea întâmplări crâncene la care preotul lumeanu au că este cuprins de săială au amăgit prin promisiuni deșarte, sânt călugării ienicerii bisericii și martorii binelui public. De n-ar fi statul călugăria la luptă pentru libertatea bisericii, ierarhia, de ar mai fi pe noi, ar geme și a suspina acuma dupre împrejurări: au în cătușile [...] absolutismului monarhic, au sub apăsarea aristocratismului, au, ce este încă mai dureros, de vicoliturile sumeției democratice. De n-ar fi avut biserica ortodoxă cete de călugări învăpăiați, până la abnegăciune pentru cauzele ei, n-ar avea ea astăzi nici organismu erarhic, nici devoarea [?] cultului bisericesc, ba nici ar mai exista ea astăzi, deoarce numai pentru călugări n-au putut spori opintiturile misiunilor papei și apostolii luteranismului și ai calvinismului.

Însă nu numai în cazuri streordenarie, ci totdeauna este câmpia de activitate a călugăriei mai estinsă, decât a preuțimei lumene și puseciunea [puterea, posibilitatea] mănăstirilor mai pesus de cea a bisericii parohiale; căci, pe când la biserica parohială ce adună părohienii ei, se adună la mănăstiri creștinii dein toată țiară, și pe când lucră păstoriul numai spre zidirea păstoriților săi, lucră călugării cei buni spre zidirea întregului popor credincios.

Mai ales cercul de activitate al igumenilor ar fi să fie foarte estins în punctul luminării și zidirii a poporului, căci tot cuvântul de învățătură și de edificăciune cu predică el celor ce vinu de pretutindene la mănăstiri spre închinare, cade pe pământ bun, și nu numai că produce spice mănoase în inimile celor ce l-au primit, ci răspândindu-se în țară până peste otar, va revărsa lumină și căldură morală între toți fiii bisericii și ai patriei.

Între aducerile cele ordonerie ale mănăstirele pe altariul binelui de obștie nu e de trecut cu vedere și direptul cultului bisericesc; căci rânduielele liturgice ale

cultului dumnezeesc [...], care sunt în biserica ortodoxă pe cât de frumoase și de încântătoare, pe atât de rămurite și de grele după felurimea cazurilor în decursul anului liturgic, nu se pot plini în bisericile parohiale cu toată acurătețea și sănănatatea tipiconală spre încântarea religioasă a poporului, mai cu seamă a înțeleghinței; în mănăstiri însă se plinesc toate rânduielile liturgice cu aceea de coare [de inimă?] și demnitate, carea însuflă tuturor celor ce se adună spre închinare, evlavie și mângăiere sufletească. Vățuimălistmul [?], luteranismul, cătalicismul și tot spiritul modernu au produs și produce mai vârtos astăzi multe, spre a răci pre poporul ortodox pentru rânduielile ortodoxe ale cultului dumnezeesc, însă ele au fost și sânt de uă cumpănătate nedisputa [...?] în cauza culturii religioz-morale a poporului și deoarăce susținu și însuflețesc ele și deprinderile cărăpterii [...?] naționale, pentru aceea nu i se arată și în punctul cultului bisericesc cumpănătatea [?] statului mănăstiresc. Pe lângă aceste mominte generale au atras atențiunea mea în cauza mănăstirilor și a meniciunii [?] klerului mănăstirescu încă următoarele mominte spițiale, care se ating anume de biserica ortodoxă den Bucovina.

În puterea dreptului privat și anume pe fundământul unor urice formale sunt mănăstiri den Bucovina proprietarii moșielor, den care pe cale politică se înființă, în anul 1786, Fundul Religionariu, și, fiindcă prin acel act politic nu au apus dreptul de proprietate al mănăstirilor, pentru aceea sânt ele împreună cu Episcopia substituți [?] de proprietari ai Fundului Religionariu. Cauza Fundului Religionariu este una den cele mai de interes pentru diecesă și deoarăce diecesa încă nu s-au făcut pe calea dreptului privat sau cel puțin prin uă lege politico-ecclesiastică formală, proprietariul Fundului Religionariu pentru aceea zace în interesul bisericesc al diecesei a susține mănăstirile deși ar fi estinția [stingerea, desființarea?] lor cu totul de prisos, căci desființându-se și aceste rămase, cum și [?], ce soartă ar mai putea ajunge în venitoriu dreptul de proprietate al Fundului Religionariu.

Eară pre lângă acest mormânt material mi se pare și în privința religioasă a nu fi mănăstirile de prisos, ci mai vârtos de folos și de lipsă; căci credincioșii noștri de toată starea și vârsta, concură den toate unghiurile țării la mănăstiri spre închinare, mărturisire, cuminicătură și facere de rugi pentru vii și pentru morți. Aceste fapte adeverescu că mănăstirile nu au pierdut încă autoritatea religioasă înaintea poporului și, fiindcă năzuinția credincioșilor la plinirea rânduelelor liturgice în mănăstiri este uă cauză delicată a mântuinței și a sâmtului religios, pentru aceea este [...] obligat și clerul lumeanu a se îndrepta [...] în punctul acesta după ideea cea comună a poporului și a trata mănăstirile așa, precum le caută poporul, adică: la lăcașuri svinte și un vălu de cărunteală bisericească și de autoritate religioasă.

Ce se atinge de individualitatea ca și de referințele mele personale, nu le este călugăria contrarie, ci mai vârtos corespuuzătoare, căci: a) ca văduv, carele de zece ani sunt dispus și m-am și ddat spre uă petrecere retrasă de vuctul negoățelor lumene și a desfătărilor; b) ocupăciunile literarii de până acum care mi-ar aduce

acel folos moral, că disprețuiesc plăcerile deșarte și cunosc a fi câștigat uă tărie a spiterului și uă abnegăciune între orice suferințe, sânt elemântul vieții mele și cuget că chiar în starea călugăriei voiu putea petrece fără de distras cu musele literaturii bisericești și naționale; c) ostenele cele multe me păstoriea, economică și cu purtarea de grijă pentru familie mi-au cam discordat puterile corporarie și sântiesc că orgănisumul meu pretinde liniște și odihnă care a se reculege; d) postul de protopop al Cernăuților și mai ales cel de paroh la biserica catedrală, de mi se va încredinția, precum mi s-au promis, este pe uă parte frumos, însă pe altă parte foarte greu și, voind a împlini toate datormițele, precum se cuvine, în câțiva ani mi-aș destrăma de tot puterile și ași trebui tâmpuriu să las sănătate lumii; e) eu eram deprins a fi un Natanail fația cu împrejurămea mea și cu cei ce au avut de lucru, însă în Cernăuți, unde se desfășură uă politică, cu carea nu me potu înțelege, ași trebui să susțin uă casă deschisă. Una ca aceasta ar fi pe cât de plăcut, pe atât de ușor, dacă ar trăi scumpa mea soție, însă acuma cu cine să susținu uă casă deschisă? Cu uă babă pre care nu o poți sătura de băutură [?] au cu uă muiere mai tânără, care ar da pricină de clevetiri? Cumpenind așiadară referințele mele personale, eară pe altă parte înălțimea ideii călugărești și însemnătatea mănăstirilor noastre den Bucovina, m-am decis a trece den sfera clerului de păstorie în cea a clerului mănăstiresc și am și dat în scris declărăciunea mea în direpciunea aceasta.

Precum și s-au spus, se primi declărăciunea mea de a intra în statul călugăresc, de Prea s. și Excelenția Sa D. Episcop cu bucurie [?] deosebită, însă membrii senatului consistorial, preuții ținutului, neamurile și mai vânos unchiul și prietenul meu, mult stâmatul protopop [?] mi-au dezvăluit mie gural, eară frățiile-voastre și scrisual, de-a face pasul acesta chiar acuma, când cu deschiderea bisericii catedrale ar fi de lipsă preuția [?] și activitatea mea în Cernăuți ca paroh și protopop al ținutului.

Și să recunosc că activitatea mea ca paroh la biserica catedrală și protopop în un ținut ca al Cernăuților nu ar fi de prisos și de ar [...] alegerea pentru aceste posturi compenitorie pe un punct carele nu ar fi înzestrat cu însușietățile recerute, atuncea mi-ar părea rău duple puseciunea [poziția?] mea de acum și ași voi mai bine de a mă jertvi și de acum înainte; pre cum mai vârtos de un ani încoace întru adevăr mie jertvesc. Însă ce se atinge de binele bisericii întregi, mi se pare că în pusăciue ca igumen încă mai mult voiu putea contraria [?], de cum mi-a fost cu puțință în pusăciune ca paroh în Ceahoru. Cu intrarea mea în status călugăresc nu voi înceta a fi cela ce am fost până acuma – prietenul clerului întregu și șerbul causelor publice a diecesei; pentru aceea și orisonul meu de activitate nu se va mărgini între zidurile mănăstirii, ci voiu căuta a mă face de folos pentru întreaga eparhie și anume pentru soarta clerului de păstorie în un modu carele numai ca igumen poate să-mi fiă conces. Aice ating numai causa Fundului Religiuariu, pre care au început a o vântura în mai multe chipuri și, de n-ar izbuti precum ar fi de dorit a face bisericile parohiale pe calea unei legi fundate pe dreptul privat împreună cu episcopia și cu mănăstirile proprietare a Fundului Religionariu,

atuncea s-ar face cea mai mare bunătate pentru clerul de păstorie și pentru diecesă, uă faptă duple a cărui plivire ași putea zice: „Acum demite pre șerbul tău, stăpâne, cu pace, că văzură ochii mei fericirea și securitatea eparhiei”.

Adevărat este că fația presântă a săboarelor mănăstirești nu este prea senină și cum că organelor statului călugărescu afară de câteva feție nu se potu împliti cununi de laudă pentru progres în săiinție [?] abnegăciune și învăpăiare în folosul bisericei și al patriei; adevărat este că starea cea decăzută a mănăstirilor posiede puțină putere atrăgătivă, ci den contra sunt multe mominte care rețin pre preuții cei văduvi de a se coloniza acolo; adevărat este că, de se va privi călugărimea numai den partea ei cea întunecată și de se va dejudeca organismul institutului mănăstirescu duple uă stare desorganisată seu duple principii luteranismului și ai raționalismului, atunci trebuie să fiă declărate mănăstirile de organe putrede în sașietatea omenească; adevărat este încă și aceasta că, de vor rămânea mănăstirile noastre în decădiția de acum și de le va cuprinde tot mai mult rugina nesăinței [?] și mucigaiul demoralisăciunei, atunge ca persoane morale pierzând puterea și viața morală sângure de sâne vor espira. Însă acum răsare întrebăciunea, de zace în interesul eparhiei a desființia seu a lăsa să se desființeze aflătoarele trii mănăstiri [?]. Au poate este din contra îndegietat a conlucra spre reînvierea săboarelor mănăstirești den amorțeala morală ce le-au cuprins și a reorganiza uă călugărime carea să fiă bisericii de folos, credincioșilor spre zidire și patriei spre onoare [?]. Părerea mea de mai nainte o repețesc și acum adică: că zace în interesul nostru a susține mănăstirile și a deștepta uă călugărime cultă și învăpăiată pentru causele bisericei, care ar avea inimă și spirit de a fi garda de avantă în cazuri când s-ar atăca de misionari străini sau de apostolii raționalismului ortodocsia noastră. În uă convorbință den anul 1850, au recunoscut și episcopul Andreiu Șaguna necesitatea unei călugărimi bune pentru biserică, tânguindu-se că nu-i e dat a avea în diecesa sa măcar uă mănăstire și totuădată fericindu-ne pe noi că avem tocmai trii.

În stimata-vă epistolă ați indus frățiile voastre mai multe mominte spre a mă abate de la prepusul meu de a trece în statul călugăresc. Pe câte se refereau ele la starea cea de credință a călugărimei de astăzi, le recunosc și eu, însă, de ați cugetat aceasta de călugărie duple a sa ideă și menciune, mi se pare a fi resturnate prin cele ce le-au desfășurât până acum, la care mai adaog încă și aceasta, că causa institutului călugăresc stă în report strâns cu cea a căsătoriei a doua a preuților [... văduvi?] și cu cea a episcopatului; deci mai înainte de a se desrădica pe cale canonică oprirea căsătoriei a doua pentru preuții lumeni, nu poate fi vorbă de desființarea statului călugărescu; și până nu se va schimba legea canonică, drept carea episcopii se aleg dentre călugări sau cei aleși dentre preuții lumeni să îmbrace înainte de hirotonie mantia călugărească, să ne fiă aminte a avea călugări buni că așa vom avea și episcopi buni. Acestea sunt până acum părerile mele în causa mănăstirilor și a călugăriei.

Fiindcă den mai multe părți mi se produc argumente în contra propusului meu de a mă călugări, mă voiu ocupa de acum mai cu mult adaus cu această causă

și de me vom convinge întru adevăr că călugăria nu e pentru mine și eu pentru dânsa sau despre dorinței comună a clerului de a rămânea în ceata lui, mă voi lăsa de logodna chipului îngeresc; eară de vor rămânea părerile mele de până acum neresturnate, voi urma după propusul de mai nainte și voi îmbrăca mantia călugărească deasupra rasei preuțești, sub carea însă voi păstora și de acum înainte căldura inimei pentru soarta clerului de păstorie și sâmpemintele de amoare și de amiceață pentru toți frații mei cei voitori de bine, eară mai ales pentru frățiile-voastre care ați adevărit uă sâmpatie viă pentru mine și uă îngrijare sânceră pentru soarta venitorului meu.

Fiți sănătoși și voioși!

Cernăuți 14/26 apr. '863

Andrievici